

Рецензия

от доц. д-р Албена Накова

за дисертационния труд на Гергина Георгиева Шипочка на тема „Образование, бизнес и държава в тяхното триизмерно взаимодействие“ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Дисертацията е посветена на една изключително актуална и важна както в съвременния свят изобщо, така и конкретно за България тема – връзките и взаимоотношенията в триадата „образование – бизнес – държава“. Това е проблем, който стои пред съвременните общества и се обсъжда не от вчера, той има дълга история и много предизвикателства за решаване. Същевременно това е проблем, който последните десетилетия поставят с особена сила, предвид факта, че развитието на човечеството в 21 век се осъществява в рамките на новото глобално информационно общество, което превръща информацията, знанията, квалификацията в основен ресурс и най-ценен капитал, което води след себе си все по-нарастващата нужда от квалифицирани кадри, които да бъдат достатъчно добре подготвени, адаптивни, креативни и иновативни, за да отговорят на изискванията на базираната на новите технологии икономика и на непрекъснато променящите се потребности на пазара на труда. Едно общество, базирано на новите технологии и знанието, винаги поставя в центъра на вниманието си именно образованието. А една икономика, основана на знанието, винаги се нуждае от работна сила с високо технологични умения и компетентности и стремеж към тяхното постоянно усъвършенстване и придобиване на нови знания. В този смисъл настоящата дисертация е опит за разкриване на пресечната точка на тези две специфики на съвременното общество - тя показва взаимната обвързаност на образованието и бизнеса/икономиката в съвременния свят, чиято обвързаност се постига именно благодарение на регулаторната функция на съвременната държава, реализирайки по този начин триизмерността на взаимодействието и взаимозависимостта: образование – бизнес – държава. Ето защо целта на този дисертационен труд, така както тя е формулирана от автора му - **да се очертаят предизвикателствата пред образованието и бизнеса в съвременния свят и регулаторната роля на държавата в това отношение и да се потърси начин за**

набелязване на една обща цел, която да доведе до диалог и разбирателство между **трите заинтересовани страни,** е изключително важна, актуална, теоретически продуктивна и с възможност за достигане до важни резултати, които имат и практическа стойност и полезност. Всичко това очертава актуалността на дисертацията като цяло и проблемите, на които тя е посветена, не само от изследователска и чисто научна гледна точка, но и от социална, политическа и практическа гледна точка. А фактът, че Гергина Шипочка е решила да посвети изследователските си търсения на един толкова актуален и същевременно практически важен проблем, показва, че нейните изследвания нямат самоцелен характер, а имат своите дълбоки както научно-теоретични, така и практико-приложни основания, което същевременно е показател за сериозността и значимостта на научните ѝ търсения.

Предложеният за защита дисертационен труд се състои от: увод, четири глави и заключение в общ обем от 199 страници, в т.ч. основен текст от 172 страници. Дисертацията съдържа освен това 24 таблици, 9 фигури, 8 диаграми и 23 приложения.

Като несъмнено достойнство на дисертацията отчитам наличието на балансирана структура, съчетаваща теоретична разработка и емпирични резултати от проведени авторови изследвания, както и от вторичен анализ на други данни (доклади, публикации, статистически данни, документи от институционален характер, предходни емпирични изследвания, имащи отношение към темата на дисертационния труд). Във връзка с това като постижение на дисертационния труд следва да се подчертае и успешното съчетаване на теоретичен с емпиричен подход към предмета на изследване, което позволява проникване в дълбочина на изследваните процеси и явления и обосноваване на изводите и заключенията. Показател за социологическа компетентност на автора е и умелото съчетаване на качествени и количествени методи в процеса на изследване като анкетно проучване, дълбочинни интервюта и вторичен анализ на документи.

Правят впечатление също така ясно формулираните и разграничени в дисертационния труд обект, предмет, цел, задачи и теза на изследването, както и прецизно очертаната методология, което свидетелства за добро познаване на проблематиката и постигнато от автора едно добро ниво на професионална компетентност и научна зрялост.

Доказателство за научната и професионална компетентност на автора е и богатството на използваната литература - 115 използвани източника, от които 82 на български, 27 на английски и 6 на руски език.

Като показател за високото качество на дисертационния труд следва да се отбележи и умело изградената структура, при която се спазва логическата последователност на изложението, като всяка следваща глава е продължение, по-нататъшно развитие и задълбочаване на анализа от предходната.

Първата глава на дисертацията е ключова, доколкото е посветена на изясняване на теоретичните основи и разработване на обща теоретична рамка за обяснение на ролята на образованието в живота на всяко общество като създаващо предпоставки за неговото пълноценно възпроизводство. Успоредно с това са изведени и спецификите на съвременното информационно общество, в което все повече нараства нуждата от квалифицирани кадри, които да са достатъчно подготвени, адаптивни, креативни, така че да отговорят на потребностите на бизнеса и пазара на труда. Представени са достатъчно детайлно различните теории, концептуализиращи темата за информационното общество, като същевременно са очертани различните негови етапи и свързаните с тях процеси на изменение на обществото. С методите и подхода на социологията са анализирани основните предизвикателства пред образованието и бизнеса в съвременната среда, като темата за образованието и бизнеса е разгледана в контекста на съвременните предизвикателства, свързани със зараждането на Индустрия 4.0. Открити са взаимоотношенията между образованието, бизнеса и ролята на държавата. Дискутира се също така особено важният проблем за обвързаността на образованието с пазара на труда. Ученето и образованието през целия живот е другият важен проблем, който е предмет на обсъждане. Изследването на практическите проблеми и предизвикателства пред образователната система в съвременния свят е подплатено със сериозна теоретична основа. Авторът демонстрира добро познаване на идеите на видни теоретици на образованието като Аристотел, Дюркем, Джон Дюи, Зигфрид Бернфелд, Патрик Супес, Нел Ноддингс, Жак Делор, Р. Бърджис, А. Сен, Спенс, Браун, Хинчлив, Джоли, Унтерхалтер, Воган, Уолкър и др. Тя познава добре и идеите на българските автори, работещи в сферата на образованието – В. Миленкова, П. Бояджиева, П. Илиева-Тричкова, В. Кръстева, И. Иванов, М. Андреев, П. Балкански.

Като основни достойнства на работата в тази глава могат да бъдат изведени:

- Анализ и очертаване на етапите на промяна на обществото, довели до съвременното състояние и предизвикателства;
- Анализ и извеждане на основните предизвикателства пред образователната система на съвременния етап;
- Извеждане на основните предизвикателства при започване на бизнес;
- Формулиране на причините за липсата на диалог между образованието и бизнеса.

Всичко това логически води до основната теза, разработвана и защитавана във **втората глава** на дисертацията, а именно: колкото „по-здрава“ е образователната система, толкова по-успешна е реализация на индивида, а с него и тази на цялото общество. Утвърждава се разбирането за образованието като предпоставка за успешна жизнена и професионална реализация и по-високо качество на живот. В тази връзка на анализ и оценка е подложено актуалното състояние на българската образователна система, като са изведени нейните проблеми, предизвикателства и перспективи. На базата на вторичен анализ на данни от изследвания на Световната банка, Европейската комисия, Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) и резултати от изследванията на PISA, а така също чрез представяне на мнения на експерти в сферата на образованието и работодатели е направена оценка на качеството на образованието в България и са предложени идеи за усъвършенстване на системата на образование у нас. Специален акцент в анализите е системата на **средното професионално образование**, като най-пряко ориентирано към бизнеса и създаващо директна връзка между учениците и пазара на труда. И в този случай на база вторичен анализ на резултати от изследвания, проведени от различни институции, като МОН (социологическото проучване сред работодателите относно удовлетвореността на бизнеса от подготовката на кадри в професионалните гимназии), Агенция по заетостта (национално представително изследване сред работодателите), НСИ са изведени недостатъците на системата на професионалното образование у нас. Същевременно специално внимание в тази глава се отделя на въвеждането на **дуалното образование** в средните училища в България, като един от успешните примери за постигане на адекватна на пазара на труда професионална подготовка и реализация на младите хора. Що се отнася до висшето образование, основните констатации са свързани с липсата на обвързаност на политиките и програмите на висшите учебни заведения с потребностите на пазара на труда, слаба пазарна ориентация на

системата, което е причината за високия относителен дял на висшистите, които не могат да намерят професионална реализация. Констатирано е драстично разминаване между профила на подготвяните специалисти във висшето образование и реалното търсене на пазара на труда.

Основният извод, до който се достига в резултат от направените анализи е, че е необходима сериозна реформа в образователната система във връзка с формиращата се нова икономическа среда. Въвеждането на дуалното образование се оценява като добро начало на опитите да се отговори както на нуждите на пазара на труда, така и на потребностите на учениците. В резултат от анализа обаче се установява липсата на воля от страна на трите заинтересовани страни – училище-бизнес-държава - за координирани и еднопосочни действия за въвеждане на дуалното обучение.

Логическо следствие на всичко казано до тук е изводът на автора, че няма как да анализираме обществото и влиянието на образованието върху обществото без да обърнем поглед към икономиката. Във връзка с това на **състоянието на бизнес средата** е посветена **третата глава** от дисертацията. В нея е представен детайлен анализ на условията за бизнес в България - като се започне от зараждането на пазарната икономика у нас до днес. В това отношение авторът демонстрира едно много добро познаване на историческите и политически събития, свързани с процеса на преход към пазарна икономика у нас и предлага изключително подробен анализ на институционалната рамка и законодателство по отношение на бизнеса, като показва познаване не само на националните, но и на международни документи, свързани с бизнеса. Представени са и са анализирани докладите на Европейската комисия (Small Act business) и на Световната банка (Doing Business 2020), с цел да се установят слабите места, пропуските и предизвикателствата пред създаването и развитието на бизнес в България.

Последователно разгръщащият се анализ на състоянието на образователната система и бизнес средата в рамките на първите три глави намира своя логически завършек и емпирична подкрепа в **собствените емпирични изследвания на автора**, представени в **четвъртата глава** на дисертацията. Основната теза на дисертационния труд, че в съвременните условия по-доброто качество на живот се определя от нуждата от диалог между бизнеса и образованието е верифицирана чрез авторовите емпирични изследвания. В тази глава са представени резултатите от *анкетно проучване*, целящо да установи

зависимостта на професионалната реализация от степента на притежаваното образование и значението на образованието за качеството на живот. Резултатите от количественото изследване са допълнени от резултати от качествени изследвания – *дълбочинни интервюта* с представители на различни бизнес сектори, които очертават основните проблеми и най-големите предизвикателства пред стартирането и развитието на бизнес в България. Посредством собствените емпирични изследвания авторът се опитва да даде отговор на въпроса къде се крие причината за липсата на взаимодействие между образованието, бизнеса и държавата и защо въпреки че всяка една от тези страни знае, че не би могла да се развива без останалите, диалогът между тях все още остава непроведен/неосъществен. И доколкото количественото изследване, проведено от автора е непредставително и резултатите му са валидни само за изследваната съвкупност (за което авторът си дава напълно сметка), но все пак те загатват за зависимости и тенденции, авторът предлага в подкрепа на своите резултати и изводи отново вторичен анализ на данни от други проведени емпирични изследвания от различни институции като **Института за стратегии и анализи, Германско-българската индустриално-търговска камара (ГБИТК), Българската търговско-промишлена палата (БТПП)** и дори **финансовия портал *moite.pari***, които потвърждават хипотезата е, че по-високата степен на образование допринася за по-високо качество на живот.

Така на база както теоретичен, така и емпиричен анализ авторът доказва своята хипотеза, че по-високото образование води до по-високо качество на живот и по-високи доходи. При това важно е да се отбележи, че чрез авторовите емпирични изследвания е събрана уникална информация, която представлява принос към социологическите бази данни и към масива от емпирична социологическа информация у нас. Но още по-важно е, че направените теоретични и емпирични анализи и изводи имат и пряка практико-приложна насоченост и предлагат варианти за решение и излизане от ситуацията на несъстоялия се диалог образователна система-бизнес-държава. В този смисъл много оптимистично, създаващо надежди и същевременно практически постижимо и осъществимо звучи авторовото заключение, че образованието и бизнесът представляват двете страни на една и съща монета, които не биха могли да съществуват една без друга и само подавайки си ръка биха могли заедно да работят за общото благо и, че основавайки се

на връзката между образованието, бизнеса и държавата е възможно изграждането на устойчива среда, която да допринесе за развитието на цялото общество.

Като обобщение бих казала, че дисертацията на Гергина Шипочка е един сериозен научен труд с определено изявена практическа насоченост. Към това ще добавя, че като положителен елемент в структурата на дисертацията може да бъде оценено наличието в края на всяка глава на обобщаващ параграф, който сумира основните изводи и заключения от направения анализ, като по този начин прави по-видими основните научни резултати. Приемам по принцип и формулираните от автора приноси моменти в дисертационния труд.

Имам към нея не толкова бележки, колкото по-скоро предложение и препоръка към бъдещата ѝ работа. В своя труд тя поставя въпроса за дуалното образование, което оценява много позитивно, но разглежда само на ниво средно образование. Вярно е, че то в момента се практикува в нашата образователна система само на това ниво и то под формата на проект. Независимо от това обаче налице са успешни практики на дуално образование във висши учебни заведения в чужбина. Германия, която авторът споменава във връзка с успешното прилагане на дуалното обучение в системата на средното образование, е един от примерите за такава практика и във висшето образование, доколкото дуално обучение има и в германските висши учебни заведения. Подобни опити има вече и у нас. Екип учени от Техническият университет – София, Института по философия и социология на БАН, Българската стопанска камара и община Враца работи през последните три години съвместно с германски колеги по проект EDU-LAB, представляващ опит за разработване на програми за дуално обучение по определени специалности в Техническият университет. Във връзка с това препоръката ми към автора е в своята евентуална бъдеща научна работа да изследва и възможността чрез дуално образование във висшите учебни заведения да се работи за повишаване на съответствието на подготвяните специалисти на изискванията на бизнеса и пазара на труда.

И една бележка от малко по-друг характер, авторът да обръща повече внимание на точността на използвания език и изказ, тъй като на места в текста има неясноти, а също така грешки от граматичен и синтактичен характер.

И за да завърша, ще кажа, че освен че е написала един сериозен и безспорно заслужаващ висока оценка труд, Гергина Шипочка демонстрира и завидна публикационна

активност, надхвърляща изискванията за успешно отчислен докторант с право на защита. Тя е автор на 7 статии, една част от които са в сборници от научни конференции, което е свидетелство и за активното ѝ участие в научни форуми.

След всичко казано до тук, искам да изразя своето категорично убеждение, че предложеният дисертационен труд с автор Гергина Шипочка съответства на всички изисквания за присъждане на образователната и научна степен „доктор“.

София

25.02.2020 г.

Рецензент:

доц. д-р Албена Накова